

A. SAJTI ENIKŐ*

Összefonódó történetek: az erdélyi és a felvidéki magyarok összehasonlító története

Egry Gábor az utóbb tíz évben végzett kutatásait összegzi ebben a munkájában. A 2006-ban megvédett PhD értekezésében az erdélyi szászok 19-20. századi pénzügyeinek történetét elemezte,¹ jelen szövegben azonban két másik kisebbség felé irányul érdeklődése, és a romániai és a csehszlovákiai magyar kisebbség 1918 és 1944 közötti történetét állítja vizsgálódása középpontjába. Ennek kapcsán már számos részpublikációja jelent meg, ezeket itt szintetizálja. A vizsgált időszak a „longue durée”-hez képest, mondhatni, rövid léptékű idő, de a korszak jól jelzi a kisebbségi lét kronológiai kezdetét, illetve egy 1944-ben lezáruló kisebbségpolitika és szemlélet végét. Arról nem is szólva, hogy ez az időszak mára már jócskán kikerült a kommunikatív emlékezetből, vagy történetírói értelmezések (tegyük hozzá, korántsem érzelmek nélküli) tárgyává „szelídült”.

Egry nem a hagyományos, jól kitaposott ösvényen halad. Őt idézve, „nem általános politikátörténetet” írt, hanem az etnicitás és önazonosítás, más aspektusból fogalmazva az identitáspolitika (pontosabban identitáspolitikák) és a mindennapok világa felől közelíti meg témáját. Ahogy – talán kissé bonyolultan – ő maga fogalmaz: „Arra vagyok kíváncsi, hogy miként alakult, miként változott vagy éppen miként maradt változatlan a magyarság mint

* Történész, professor emerita, SZETE BTK, sajt@hist.u-szeged.hu

¹ Egry Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914)*. Csíkszereda: Pro–Print Könyvkiadó, 2009.

egyéni önazonosság, mint csoportképződés és hivatkozási pont 1918 után, és ez a változás miként függött össze más identitáspolitikai törekvésekkel.” Maradva Fernand Braudel fogalmi készleténél, ily módon nemcsak az eseményt, a történelem „felszíni hullámain”, de a 20. századi magyar kisebbségtörténelem „mélytengeri áramlatait” is sikerült megragadnia.

A szerző egyrészt folytatja a magyar kisebbségek történetével foglalkozók – mára már szerencsére hosszú – sorának munkáit. Az Egyre gyakorolt hatás szempontjából feltétlenül ki kell emeljem Bárdi Nándor kutatásait, de emellett az Erdélyre, a Felvidékre és Kárpátaljára vonatkozó munkáik miatt feltétlenül idetartoznak Ablonczy Balázs, Borsi-Kálmán Béla, Fedinec Csilla, Horváth Sz. Ferenc, Simon Attila és Szarka László, hogy csak néhány nevet említsek. Rájuk a szerző bőségesen utal is. Egry tehát nem ismeretlen témához nyúl, értekezése nem témaválasztása okán tekinthető tudományos újdonságnak, hanem a megközelítés metódusa miatt, amiatt, hogy a szociológia és az antropológia legfrissebb elméleti keretei közé helyezi témáját. Egry tudatosan keresi a múlt megközelítésének új útjait, s ez lehetővé tette, hogy sikeresen elkerülje a magyar és a szomszédos országok hagyományos, mindmáig továbbélő sztereotípiáit, a nemzetiségi, kisebbségi kérdés elbeszélésének „szenvedéstörténeti”, fekete-fehér megközelítését. Az általa választott elméleti megközelítés alkalmas volt arra is, hogy az egymással versengő nemzetépítések és a hétköznapi etnicitás mindennapjainak elbeszélését interdiszciplináris kontextusba helyezze. De nem csupán erről van szó. S bár a Bárdi Nándor, Fedinec Csilla és Szarka László által szerkesztett, 2008-ban napvilágot látott *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* című, kiváló kisebbségtörténeti összefoglaló egyes fejezetei már összehasonlító szemlélettel készültek, Egry a magyar történetírásban elsőként vállalkozik két kisebbség, a romániai és a cseh-szlovákiai magyar kisebbség összehasonlító történetének megírására. S bár a délszláv államnak, írja, „helye lehetne” egy ilyen összehasonlításban, a délvidéki magyarságot azonban ebből eleve kizárja. Úgy vélem, senkit nem lep meg, ha a délvidéki magyarok históriáját kutató történészként pár szóban reflektálok erre.

Érvelését azzal kezdi, hogy mivel értekezése nem átfogó politikátörténeti megközelítés, hanem társadalomtörténeti elemzés kíván lenni, ezért „az említett két eset elegendőnek tűnik ahhoz,

hogy az identitást és etnicitást illetően érvényes következtetésekre jussunk”. Mi alapján tűnik annak? Azon az alapon, hogy szerinte a délvidéki magyarok által kínált esetek úgysem nyújtanának „többitinformációt”, különben is, folytatja, a vizsgált két állam, Csehszlovákia és Románia „jórészt lefedik a délszláv állam jegyeit is”. De miért fogadjuk el indokait, hiszen ő is csupán „joggal feltételezhetőnek” tartja e jegyeket, de nem szól róluk. Pedig utalhatott volna arra, hogy a délvidéki magyar kisebbség két világháború közötti történetének társadalomtörténeti, eszmetörténeti feltárása még jórészt várat magára (nem melleleg a Délvidéket kutatók hazai és határon túli „sűrűsége” sajnos meg sem közelíti a Csehszlovákiával, de különösen a Romániával foglalkozó hazai és külföldi kutatókét, így az összehasonlítást lehetővé tevő szakirodalom is kevesebb, arról nem is szólva, hogy a délszláv népek történetírásában ez a kérdés egészen marginális helyet foglal el), és a levéltári források évtizedekig szinte elérhetetlenek voltak. A Délvidék összehasonlításból történő kihagyását az esetleges nyelvi nehézségek sem indokolják (erre a szerző egyébként sem utal), hiszen Csehszlovákia esetében is a magyar mellett az angol és a német feldolgozásokra, forrásokra támaszkodott, cseh és szlovák nyelvű munkákat nem találtam a bibliográfiában. Megjegyzem, Egy nyelvtudása így is imponáló, az angol, a német mellett a román szakirodalom és források gazdagsága lenyűgöző. Ez nem jelenti azt, hogy ne értenék egyet a szerzővel: a csehszlovákiai és a romániai eset összevetésével is érvényes tudományos eredmény érhető el, s tegyük hozzá, ért el Egy. Egy összehasonlító kisebbségtörténeti munkát tett le az asztalra, habár a Délvidék történetének bevonása e vizsgálatokba sajnos továbbra is várat magára.

A szerző különösen nagy gondot fordít az általa használt elméleti keret megrajzolására és a fogalmi készlet bemutatására, az *Előzetes megfontolások* c. rész lényegében erről szól. Kitér például a kisebbség és a kisebbségtörténet, az önazonosság, az egyéni és csoportidentitás – vagyis a kik vagyunk „mi” és kik „ők” –, valamint az identitáspolitikára, a mindennapi etnicitás és a nemzeti közömbösség stb. fogalmainak tisztázására és eltérő értelmezéseire. Úgy próbál kilépni e fogalmak meghatározásával járó problémák útvesztőjéből, hogy átveszi a kisebbségsszociológia és -antropológia új megközelítési szempontjait, fogalomkészletét, s ezekről hosszasan, talán túl hosszasan is értekezik. Határozottan állást foglal

a Magyarországon főként Rogers Brubaker művei révén ismertté vált szociológiai, antropológiai megközelítés mellett, és átveszi annak kutatási modelljét. Brubaker elveti az etnikum, a faj esszencialista felfogását, azaz a fajt, nem biológiai tényezőkkel magyarázza, hanem társadalmi konstrukciónak tételezi. Abból indul ki, hogy „a kisebbség alapvetően egy viszony”, azaz egy olyan társadalmi csoport, amelyet a határait kijelölő viszonyok felől ragadhatunk meg. De támaszkodik Jon E. Fox „mindennapi etnicitás” koncepciójára is, és láthatóan hatott rá a Pieter M. Judson és Tara Zahra által felvetett „nemzeti közömbösség” (national indifference) problémája is. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy nem egyszerű átvételről van szó. Egry több ponton finomítja a nacionalizmuskutatások itt említett kurrens irányzatainak kérdésfelvetését. Ezek közül csak egyre utalok: a „nemzeti közömbösség” szerinte nem egyszerűen az etnicitás tagadása, megnyilvánulása éppúgy helyzetfüggő lehet, mint az etnicitása. Az értekezés új tudományos eredményei között tehát, az összehasonlítás mellett, a megközelítés metódusát is ki kell emelni.

Egry nem esik bele a napjainkban felerősödő neoprimitív axiómák csábító csapdájába, a nacionalizmuskutatás politikai hátszéllel is rendelkező primitivizmusába, és az adott téma nemzetközileg legfrissebb áramlatainak elméleti keretébe helyezi témáját. Ha Magyarországon nem is elsőként (lásd például Feischmidt Margit munkásságát), de Egry is kilép az etnikai, nemzeti jelenségek „csoportizmusnak” nevezett megközelítéséből. Szakít azzal a felfogással, amely a kisebbségeket szilárd entitásokként, belül homogén, szilárd, kívülről a „külső nemzeti haza” nacionalizmusa révén pedig élesen lehatárolt csoportokként tételezi, és az etnikai csoportok határait az idő, a tér és a helyzet függvényében változóknak tartja.

A bevezetésben fejti ki részletesebben azt is, miért tartja „léptékváltásnak” Brubaker kisebbségkutatási elképzelését a „hagyományos”, modernizációs nemzetépítésen alapuló megközelítéshez képest. S miközben magam is azt vallom, hogy a kettő nem zárja ki egymást, ez a társadalomtörténeti megközelítés nemcsak a kisebbségkutatás módszertani, de tematikai potenciálját is kitágítja – és a nemzetépítés folyamatába a nemzeti centrumok és az elitek mellé bevonja a kisebbségi egyént is. A történelmet „csinálják”, üzeni a szerző, és nem valamiféle állandó, az

emberektől, a résztvevőktől független objektív törvényszerűségek által „csinálódik”. Úgy tűnik, Egyri tisztában van azzal, hogy a Brubaker vezette kolozsvári kutatások² és saját kutatásainak forrásbázisa igencsak eltér egymástól. Az előbbieké a kortárs interjúk, a megfigyelések, az övé pedig klasszikus történeti források (külügyi iratok, kisebbségi köztisztviselői nyelvvizsgák és a budapesti Külföldiek Kollégiumának anyagai, népszámlálási adatok, kisebbségi panaszok, rendőrségi, csendőrségi jelentések, hatósági eljárások, állam- és nemzetellenes izgatási perek anyagai stb.) Ezek az általa felhasznált iratok azonban – elsősorban „nemzetileg jelölt” jellegük, sokféleségük és nem utolsósorban a források szerző által történő „faggatása”, értelmezése miatt – alkalmasak arra, hogy sikerrel helyezze bele őket a fent említett elméleti keretbe, és „másképp” írja meg a csehszlovákiai és a romániai magyar kisebbség két világháború közötti történetét. A mű új módszertani hozzáadéka tehát az is, hogy az egyéni és a csoportos kortárs interjúkon és megfigyeléseken alapuló szociológiai, antropológiai megközelítés sikerrel alkalmazta hagyományos történeti forrásokon.

S ha már az értekezés kútfőit említettem, szeretném felhívni a figyelmet az igen gazdag és sokrétű romániai forrásanyagra, a szerző román levéltárakban végzett alapos kutatásaira. E források jelentős részét magyarországi kutató először tárta fel. Ugyanakkor a forrásokról az opponensnek lábjegyzetek sűrű rengetegében kellett tájékozódnia, mivel a felhasznált irodalommal ellentétben, a könyv formában beadott értekezés nem tartalmazza a források ilyenkor elvárható, szokásos jegyzékét.

Ha végignézzük az Egyri által használt irodalom jegyzékét, amelynek pusztán felsorolása is 33 oldalt tesz ki, akkor minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a szerző egyaránt jól ismeri a nacionalizmus és kisebbségkutatás elméleti és empirikus irodalmát, felhasználja annak nemcsak hazai, de nemzetközi eredményeit is. Hiányolom azonban a historiográfiai fejezetet, amelyből kitűnhetne, hogyan látja a szerző a témájára vonatkozó hazai és nemzetközi

² Rogers Brubaker–Feischmidt Margit–Jon Fox–Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L’Harmattan, 2011.

kutatások állását, s ebben a mezőnyben hol helyezi el saját eredményeit.

Az *Identitások* c. részben (a szerző nem hagyományos fejezetekre, hanem részekre, pontosabban 8 részre bontja munkáját, amelyeket aztán meglehetősen aránytalanul kisebb alfejezetekre tagol) a saját csoportról és a másokról kialakított képet, azaz az identitásdiskurzusok különféle vetületeit elemzi. A „mi” és az „ők” pusztá rekonstrukciója helyett e részben arra keresi a választ, hogy a nemzetiesítő államok identitáspolitikája (beleértve Magyarországot is) hogyan módosította az egyes csoportok közötti határokat, e csoportok identitását és másokhoz fűződő viszonyát, valamint az egymásról korábban kialakult sztereotípiákat. Megállapítja: míg a szlovákokról és románokról, de a csehekről is korábban kialakított sztereotípiák jó része megmaradt (a tótok például jóra való, Magyarország iránt hűséges, kissé iskolázatlan, politikailag éretlen nép, Románia elmaradott, korrupt és civilizálatlan), de ez fordítva is igaz. Egry Alexandru Vaida-Voevod román miniszterelnök példáján keresztül plasztikusan érzékelteti a románok magyar oligarchiáról alkotott képének tartósságát, vagy éppen a cseheknek a dölyfős magyarokról és a feudális magyarországi viszonyokról alkotott korábbi sztereotípiájának továbbélését. De kitér arra is, milyen új elemek épültek be ezekbe az identitásdiskurzusokba – és az új gazdasági, társadalmi, kulturális folyamatok hogyan módosították a nemzetről, a saját kisebbségi csoportról alkotott képet (a középosztály státuszvesztése és elmenekülése, a demográfiai változások stb.). A továbbiakban a szerző a már 1918 előtt is létező erdélyi román és magyar regionalizmus, illetve a csak 1918 után formálódó felvidéki magyar és szlovák regionalizmus önazonosságra gyakorolt hatását, sajátos és eltérő jegyeit elemzi. A „regionális nemzetépítésnek”, a transzszilvanizmusnak – mutat rá a szerző – korai történeti gyökerei miatt volt tartós hatása, míg ugyanez nem mondható el a felvidéki regionalista kísérletekről.

A hagyományos politikatörténeti megközelítés meghaladására tett erőfeszítés, a szociológiai, antropológiai beszédmód átvétele, illetve a rengeteg kérdés, rész- és alkérdés megnyitása különösen ezt a fejezetet nehézkes olvasmánnyá teszik. De általában is – a kötet nem könnyen adja meg magát az olvasónak. Csak egyetlen példát említek: az első rész negyedik fejezetének célját (106. o.) a szerző így fogalmazza meg: „E fejezet fő kérdése az lesz, hogy milyen

tartalommal próbálta megtölteni a 'mi' fogalmát a külső csoportokkal – ideértve a magyarországi magyarokat is – más-más viszonyban álló kisebbségi magyarokat ebben a minőségükben és elkülönített csoportként felfogó identitáspolitika.” Ha azt írja, hogy a fejezet célja annak bemutatása, hogyan befolyásolta az önmagukról alkotott képet az identitáspolitika, akkor az olvasó könnyedén haladhatott volna tovább, így azonban medíthaltott, mit is akar mondani a szerző.

Az értekezés további részei az identitáspolitikák közösségi és egyéni hatásáról szólnak, arról a fontos kérdésről, hogyan érvényesül az állam irányából jövő etnicitás az egyéni és közösségi terekben, az egyén hogyan szembesül vele, milyen reakciókat vált ki belőle. Ahogy a szerző fogalmaz, a bemutatott esetek kulcsa „az egyén és annak szembesülése valamiféle önazonosságra vonatkozó elvárással”.

Egy meggyőzően bizonyítja, hogy ezek a válaszok igencsak sokfélék, differenciáltak, és gyakran nem a „szakpolitikák”, a nemzeti centrumok által elvárt hatást, reakciókat váltották ki. A II. rész ötödik fejezete négy esettanulmányt tartalmaz: az elsőben a Külföldiek Kollégiumának szinte teljes és a Hunfalvy Internátus töredékes iratai alapján a fiatal kisebbségi magyarok Magyarországgal a 30-as években való találkozásait elemzi. Egy ezeket az intézményeket a „magyar–magyar határ és határátlépés” szabályozott intézményeiként fogja fel, amelyek legfontosabb feladata egy Budapest által elképzelt új kisebbségi elit megteremtése volt. A szerző a fiatal kisebbségi elitet ért hatások közül nemcsak a budapesti és a nemzetközi (felső-sziléziai) hatásokat veszi számba, hanem az erősödő román nacionalizmus, valamint a falukutató mozgalom, az ún. Gusti-iskola pozitív hatását is.

Egy minden lehetséges alkalommal hangsúlyozza, hogy az identitáspolitika formálásának központja mindvégig Budapest volt, mégis külön gondot fordít az új államok politikai, kulturális életének kisebbségeket inspiráló hatására is. Ezek a részek is feltétlenül az értekezés új tudományos eredményei közé tartoznak (lásd pl. 152–166. o.). Mint ahogy az is fontos megállapítása, hogy míg az erdélyi magyar közösség- és identitásformálás jobban belesimult Budapest egységes kisebbségiközösség-elképzelésébe, és kiállta a kisebbségi pártok egyesülésének próbáját, a csehszlovákiai világnézeti irányzatokra hullott. A kisebbségi társadalomprojektek bemutatásán

keresztül pedig lehetővé válik az erdélyi és a felvidéki magyar társadalmak belső törésvonalainak bemutatása is.

A következő fejezet három altémát tartalmaz: az 1930-as csehszlovák és román népszámlálás etnikai és identitáspolitikai szempontú elemzését, az irredenta fogalmának román államvédelmi értelmezését román állambiztonsági iratokon keresztül, végül pedig az 1934–35-ös romániai közalkalmazotti nyelvvizsgák elemzését.

Egy részletesen leírja, hogy a Bukarest, Prága és Budapest által kijelölt etnikai erőterben valóságos propagandaháború kísérte a román és a csehszlovák népszámlálást (amely adatfelvételi szempontjai, mutat rá a szerző, korántsem voltak azonosak), így azok nem elsősorban tudományos igényű adatfelvételt jelentettek az egyes nemzeti centrumok, illetve a kisebbségek számára, hanem az „erős és szimbolikus önazonosítás” pillanatai voltak. Miután számos, eddig jórészt ismeretlen részletet közöl ennek kapcsán, megállapítja, hogy a kortársak és a szakirodalom egy része által említett tömeges, nagyméretű csalások az általa ismert forrásanyag alapján nem igazolhatók, a magyar kisebbségek létszámának drasztikus csökkenése nem ennek tudható be. Vagy ahogyan a szerző óvatosan fogalmaz, ebben a tekintetben „érheti még meglepetés a kutatókat”.

Különösen érdekes, s mindmáig ismeretlen statisztikákat tartalmaz a Romániában nemzeti veszélyforrás címén nyilvántartott irredenta személyek listájának társadalomtörténeti elemzése, illetve azok a részek, amelyek a „kik az irredenták” és „mi az irredenta cselekmény” kérdését feszegetik a román belügyi iratok alapján (például a Bocskai-sapka, akárcsak a németek által megszállt, Jugoszláviához tartozó Bánátban). Ha nem lenne szomorú, már-már szórakoztatónak nevezném az irredenta paranoia abszurd eseteiről szóló részeket (318–324. o., például a *Csókos asszony és a Marica grófnő* c. operettek esete a román közigazgatással). Mivel a királyi Jugoszláviában számos hasonló példáról tudunk, ha egyszer valóban kutathatóvá válnak a jugoszláv belügyi iratok, feltehetően további izgalmas összehasonlításra nyílik majd alkalom.

Egy fontos, érvényes megállapítást tesz e fejezet végén: „mivel az irredenta fogalma tág értelemben nem volt egyéb, mint a nemzeti kultúra és nemzeti önazonosság fenntartásának kísérlete, és az állam már ezt is gyanakodva kezelte, mindez kizárta, hogy a magyarsággal azonosított középosztály [amelynek kiemelkedő szerepéről Erdélyben, illetve felvidéki hiányáról a szerző részletesen is ír – S.

E.] egyúttal lojális lehessen. Lojalitását csak az igazolhatta volna, ha lemond ezekről a gyakorlatokról, ami azonban a nemzeti kultúra újratermelésének végét jelentette volna [...] az irredenta kategóriájából valójában csak egyetlen módon lehetett végleg kikerülni: az érintettek románná válásával.” (328. o.)

„A Nagy-Románia szolgáitól”, azaz a magyar nemzetiségű román állami alkalmazottaktól 1934–35-ben megkövetelt nyelvvizsgáról írottak kapcsán szintén a szerző árnyalt látásmódját szeretném kiemelni. Konkrét eseteken keresztül mutatja be, hogy Romániát minden nemzeti egységesítő törekvésével együtt sem lehet monolit egységként elképzelni. A nyelvvizsgák kérdésében a kormány és a megyék, azaz a centrum és az alsóbb szintű közigazgatási egységek között komoly konfliktusok voltak, s a megyék sikeresen szálltak szembe a kormány elbocsátási törekvéseivel, és érdekeik miatt a nyelvvizsgán elbukó magyar alkalmazottaik védelmére keltek.

A *Mindennapok* c. III., utolsó részben a mindennapi etnicitás kérdései és a *Trianon után. „Trianon” nélkül? Önazonosság, közömbösség, trauma* című összegző, zárófejezet kapott helyet. E fejezetben Egry újfent nyilvánvalóvá teszi, hogy a Brubaker és társai által végzett kortárs kolozsvári szociológiai felmérés eredményeit adaptálta, és alkalmazta történeti anyagon.

Ebben a részben a mindennapi etnicitás típusai köré csoportosítja mondandóját. A nemzetről és nemzettel történő beszédmód, ezen belül is a nemzeti érvelés és sértés, valamint a nemzeti inzultus példáit egyrészt az egyének ilyen jellegű megnyilvánulásaiából, másrészt a román és a visszacsatolás utáni korszakban a magyar ügyészség nemzetgyalázási pereiből, illetve a nemzethűségi igazolások anyagából meríti. Felhívnam a figyelmet arra, hogy a visszacsatolás utáni kormányzósértési perek ebben a vonatkozásban szintén bőséges anyagot tartalmaznak.

Igen jól megírtnak tartom a kisebbségi nyelvhasználat romániai és cseh-szlovákiai rendszere közötti eltéréseket elemző részeket (421–443. o.), és bizonyítottan látom Egrynek azt a megállapítását, hogy a hivatalos nyelvi rezsím nem volt olyan merev, mint azt az erre vonatkozó szabályozások sugallják. Különösen igaz ez a 20-as évek elejére. A „nemzeti jellegű fogyasztás” eseteire rátérve, Jon E. Fox és Cynthia Miller-Idriss modelljét adaptálva, plasztikusan ír a ruházat (pl. a népviselet vagy éppen a magyaros jellegű új városi női

viselet), a zene, a tánc, a kocsmai mulatozás etnikai vonatkozásairól, azaz „a nemzetileg jelölt” kultúráról, illetve annak állami ellenőrzéséről és tiltásáról.

A *Kompok* címet viselő, összegzést megelőző pár oldalt a szerző az állampolgárság kérdésének szenteli, de nem vállalkozik a téma bővebb kibontására. A célja csupán az, hogy jelezze, a határok áthelyezése, az impériumváltások új szabályokat teremtettek az etnicitás és lojalitás megjelenítésére – s itt elsősorban az opciós jogot hozza példának. Itt látszik talán a legjobban, hogy sok olyan kérdést, alkérdést és témát nyit meg, amelyeket aztán nem bont ki részletesen. Az állampolgárság kapcsán például megnyitja az ahhoz tartozó optálás alkérdését, majd röviden utal rá, hogy az opciós jog lehetővé tette a kisebbségi státuszról történő kilépést. Ami persze igaz, de ide vonatkozó példái elsősorban az optálási jognak nem a kisebbségi léthez, hanem sajátos egyéni élethelyzetekhez kötődő kihasználására vonatkoznak.

Az összehasonlítás erőssége szempontjából a könyv egyes fejezetei nem egyenletesek. Míg például a csehszlovákiai és romániai magyar pártok Budapesthez való viszonyának (és fordítva), közösségképének összehasonlítása igen részletes (a népszolgálat kapcsán írottak ebből a szempontból különösen jól sikerültek), más fejezeteknél az összevetés elnagyoltabb. Úgy vélem, ennek nem a szerző összehasonlító figyelmének lanyhulása, hanem – ahogyan ő maga is rámutat –, a két ország vonatkozásában fennmaradt és az általa elért források eltérő mennyisége az oka. Például: a romániai magyar fiatalok budapesti tartózkodására, „nemzeti magatartására” a Külföldiek Kollégiumának anyagai között az erdélyi anyag szinte teljesen fennmaradt, míg a csehszlovákiai magyarokat vendégül látó Hunfalvy Internátus anyagaiban mindössze két névsor maradt hátra. Ez utóbbi nyilván eleve nem alkalmas arra, hogy ennek alapján komolyabb identitáspolitikai következtetéseket vonjon le. Mégis: e források identitást meghatározó, csoporthatárokat formáló szerepének elemzése az értekezés legjobb társadalomtörténeti részei közé tartozik, mint ahogy összességében véve a II. és a III. részt tartom az értekezés leginkább sikeres fejezeteinek. Még akkor is, ha az előzőekhez képest a III. rész egyes fejezeteinél kifejezetten hiányzik az összehasonlítás. Az a forrásanyag ugyanis, amivel a szerző itt dolgozik, erre nem alkalmas, hiszen kizárólag Erdélyre vonatkozik.

Ha Egry Gábor értekezésének tudományos értékét röviden kellene megfogalmaznom, azt emelném ki, hogy könyve az első komoly kísérlet egy összehasonlító magyar kisebbségtörténet megírására, annak ellenére, hogy hiányolom belőle a Délvidéket. Erőssége a helyi világok, a közigazgatás és a hatalom különböző szintjeinek vizsgálata, annak felmutatása, hogy a nagy törést jelentő 1918/19-es impériumváltás után milyenek voltak a folytonosság lehetőségei (pl. a középosztályi kultúra továbbélése), illetve melyek voltak az új államba történő integrálódás terei. A múltat a maga sokszínűségében, bonyolultságában megérteni szándékozó kutató bátorságával néz szembe a százéves trianoni traumával, és megkérdőjelezi annak leegyszerűsített értelmezését, amely röviden így hangzik: minden tragédiánk, bajunk oka Trianon. Könyve lényegében arról szól, hogy a trauma nem fogható rá egyszerűen magára a trianoni békére, mert a traumát jórészt „csinálták”, hiszen a két világháború közötti magyar identitás- és kisebbségpolitika egyik fontos vonulata e kulturális trauma megteremtése volt. Ennek eredménye, zárja le könyve témáját, „egy olyan, az egész 20. századon átívelő folyamat, amelynek végén immár nem az uralomváltás mint kézzelfogható esemény és változatos hatásai álltak, hanem visszamenőleg folyamatosan érvényes állapot. [...] – Egy valóságos Trianon nélküli Trianon.” Ha az értekezés végére érve a mai olvasónak Braudel sok-sok évvel ezelőtt Franciaország identitása kapcsán írott sorai jutnak eszébe, az nem véletlen: „végső soron a történelem, amely messziről indult, s a maga enyhe cikcakkjaival mélyen belenyúlik a jövőbe, egyszerre veti fel az összes régi problémát”.³

³ Braudel, Fernand: *Franciaország identitása. Az emberek és a dolgok*. Budapest: Helikon Kiadó, 2004. 503.